

ПОЛІЦІЯ В СИСТЕМІ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 р.

Питання про форми участі поліцейських органів в попередньому розслідуванні є важливою та дискусійною проблемою кримінально-процесуального права. Певний науковий інтерес представляє розгляд цього питання на основі аналізу історичного досвіду здійснення судової реформи 1864 р.

60 рр. XIX ст. займають особливе місце в історії поліцейської системи Російської імперії. В цей період відбулись значні зміни як в організації поліції, так і в правових засадах її діяльності, що виявилось перш за все, у звільненні поліцейських органів від слідчих функцій. Недоліки попереднього слідства, яке проводила поліція до судової реформи, були настільки явними, що передача попереднього слідства органам юстиції мала бути здійснена ще в умовах дореформеної судової системи. У відповідності з імператорським указом від 8 червня 1860 р. слідча частина відокремлювалась від поліції і засновувалась посада судових слідчих, підпорядкованих міністерству юстиції [ПСЗ, собр. 2-е, т XXXV, отд. 1, №35890]. Одночасно Олександром II були затверджені «Наказ судовим слідчим» та «Наказ поліції про провадження дізнання» [ПСЗ, собр. 2-е, т. XXV, отд. 1, №35891, №5890].

Судові статuti від 20 листопада 1864 р. підтвердили передачу провадження попереднього слідства з кримінальних справ від поліції до судових слідчих. Судові слідчі входили до складу окружних судів, при провадженні попереднього слідства підпорядковувалися прокурору, а в інших питаннях — голові суду.

Згідно Статуту кримінального судочинства (далі СКС) участь поліцейських установ у провадженні попереднього розслідування здійснювалась в таких формах: 1) дізнання; 2) здійснення окремих слідчих дій в порядку ст. 258 СКС; 3) виконання окремих доручень слідчого, в тому числі і розшук [Устав уголовного судопроизводства, ст. ст. 250 – 253]. У законодавчих мотивах до СКС, опублікованих Державною канцелярією, вказувалось, що розслідування злочину складається з 3-х частин — дізнання, попереднього слідства і слідства остаточного. При цьому зазначалось, що поліції необхідно надати тільки необхідними розшуками [Судебные уставы с изложением материалов ..., ч. II, с. 113]. Дізнання визначалось як розшуки, які проводяться поліцією для виявлення справедливості або несправедливості пійток та повідомлень, що

надійшли до неї про злочин або про такі випадки, про які без розшуків не можна визначити полягає чи не полягає в них злочин. Укладачі судових статутів вважали, що відділення дізнання від слідства дозволить покращити порядок розслідування, а саме: значно зменшиться кількість безпідставних слідчих дій, тому що до повідомлення слідчому про злочин поліція сама повинна по-свідчитися в злочинному характері діяння і буде забезпечена об'єктивністю при провадженні слідства [Судебные уставы с изложением материалов ..., ч. II. с. 113].

Органами дізнання, згідно СКС, були, як правило, поліцейські установи. Дізнання також проваджувалось: 1) за злочини, які скоїли військовослужбовці — військовим начальством; 2) за посадові злочини та проступки — цивільним начальством; 3) за релігійні злочини та проступки — духовенством; 4) за злочини проти казенної власності — чиновниками певних відомств; 5) за політичні злочини — жандармерією. Дії статей 249 – 260 СКС, які регламентували участь поліції в провадженні попереднього розслідування, розповсюджувались на волосних і сільських старост, соцьких та десяцьких, які виконували в межах своєї компетенції поліцейські обов'язки.

Згідно СКС дізнання починалось поліцією не за всіма повідомленнями про випадки злочинного характеру, а тільки тоді, коли ні прокурора, ні слідчого не було на місці або нема впевненості в тому, мав був місце саме злочин, а не інший випадок (ст. 253 СКС). Нагляд та загальне керівництво дізнанням здійснювала прокуратура і тільки їй, а не поліції надавалось право припинення дізнання. Судовий слідчий також не мав право припинити дізнання, якщо не виявив в його матеріалах складу злочину. В такому випадку слідчий повинен був направити матеріали дізнання прокурору (ст. 309 СКС). У законі не зазначалось, який саме поліцейський чиновник повинен направити матеріали дізнання в прокуратуру, але на практиці установився звичай відправляти їх спочатку приставу, який передавав документи слідчому або прокурору [Гисси, Соколовский, с. 45 – 47]. Згідно роз'ясненню Сенату обов'язок поліції повідомляти прокурора про випадки злочинного характеру не розповсюджувався на такі випадки, які не мали ознак злочину або проступку [Устав уголовного судопроизводства с постатейными материалами ..., с. 182].

Намагання укладачів судових статутів відділити дізнання від слідства виявилось не тільки в розмежуванні їх завдань, але і в формах здійснення цих дій. До форм дізнання були віднесені тільки розшук, словесне розпитування та негласне спостереження (ст. 254 СКС). За думкою видатного російського юриста І. Я. Фойницького, розшук в даному випадку полягає в огляді

місцевості, потерплого, речових доказів, обходу притулків і т. п. [Фойницький, с. 381]. Іншою формою дізнання були словесні розпитування, які протиставлялись формальним допитам, до яких, згідно ст. 258 СКС, поліція могла вдатися тільки у невідкладному випадку. Укладачі судових статутів зазначали, що провадження формальних допитів, які є судовими діями, відносяться до обов'язків судових слідчих [Судебные уставы с изложением материалов ..., ч. II, с. 118]. Внаслідок цієї заборони на провадження допитів, поліції не було надано право на виклик, а тим більше на привід не тільки свідків, але і підозрюваних. Свідки не зобов'язувались давати свідчення поліції як органу дізнання. Таким чином, згідно ст. 254 СКС, акти дізнання не мали формальної сили і були тільки підсобним матеріалом для слідчого при провадженні їм попереднього слідства. Теоретичною засадою для подібної відмінності між діями слідчого і діями поліції було протиставлення судової влади владі адміністративній, що засновувалось на теорії розподілу влад. Тільки дії органів судової влади, здійснені у встановленому процесуальному порядку викликають правові наслідки. Тому тільки протоколи, які складаються слідчими, можуть бути прочитані в суді і встановлені в них факти вважаються доказами. Протоколи, складені чинами поліції, такого значення не мали. Однак на практиці протоколи дізнання були досить розповсюдженим явищем, з яким безуспішно боролись працівники прокуратури. В. В. Макалинський зазначав, що поліція намагалася скласти протоколи, які підписувались свідками та іншими особами, «для того щоб обмежити себе від звинувачень в неправильності дій» [Макалинский, ч. 1, с. 34]. Однак показання, записані в таких протоколах, нерідко спростовувалися. Тому Сенат не рекомендував читати акти дізнання на судовому засіданні та особливо підкреслював, що признання обвинувачуваного на дізнанні, яке не підтвердилось на суді, не має доказового значення [Устав уголовного судопроизводства, с. 288]. Разом з тим, СКС запроваджував правило про заміну слідчого чинами поліції. Згідно ст. 258 СКС поліція мала право на провадження невідкладних слідчих дій (огляд, обшук, виїмка) у випадках, коли поліцією застигнуто злочинне діяння, яке коїться або тільки що скоєно, а також, коли до прибуття слідчого сліди злочину можуть зникнути. В таких випадках протоколи поліції, згідно роз'ясненням Сенату, могли бути прочитані на судовому засіданні [Чельцов-Бебутов, с. 782].

Закон не встановлював терміну провадження дізнання. Згідно ст. 250 СКС поліція була зобов'язана інформувати слідчого і прокурора про будь-яку подію, яка мала ознаки злочину або проступку не пізніше доби після отримання повідомлення про цю

подію. Тільки у випадку затримання поліцією обвинуваченого, вона була зобов'язана передати матеріали дізнання слідчому впродовж доби, тому що за ст. 400 СКС та вказівкою п. 45 Основних положень від 29 вересня 1862 р. «затриманий обвинувачений повинен бути допитаний впродовж доби» [Судебные уставы с изложением материалов ..., ч. II, с. 11].

Відносини між слідчим і поліцією на стадії слідства регулювались ст. ст. 269 – 271 СКС. Згідно ст. 269 СКС слідчий мав право скасовувати всі без винятку дії поліції, як пов'язаних з дізнанням, так і з здійсненням невідкладних слідчих дій в порядку ст. ст. 258 – 259 СКС.

За Судовим статутом 1864 р. нагляд і в певній мірі керівництво дізнанням та слідством здійснювала виключно прокуратура. Відповідно зі ст. 279 СКС при провадженні дізнання по злочинним діям поліцейські чини перебувають у безпосередній залежності від прокурорів та їх товаришів. Однак керівництво дізнанням з боку прокуратури не означало, що поліцейські чини були у виключному підпорядкуванні прокуратурі. За роз'ясненням Сенату, ст. 278 СКС вказувала лише на те, що «пропозиції прокурорської влади щодо провадження дізнання та слідства також обов'язкові для чинів поліції, як і притиси їх начальства» [Судебные уставы с изложением материалов ..., ч. II, с. 398].

Представляє інтерес питання про відповідальність чинів поліції за упушення та безладдя при провадженні дізнань. За роз'ясненням Сенату, до числа упушень та зловживань відносились не тільки повільність, перевищення або бездіяльність влади (ст. 483 СКС), але і злочини або проступки по службі, які були скоєні при виконанні дій, пов'язаних з дізнанням та слідством, наприклад мордування, розграта та привласнення [Устав уголовного судопроизводства, с. 313].

Первісний проект СКС пропонував надати право прокурору у випадках упушень з боку чинів поліції при провадженні дізнань накладати на них дисциплінарне стягнення або робити подання про віддання цих осіб до суду. При цьому прокурору не потрібна була згода поліцейського начальства [Фойницький, т. 1, с. 459]. МВС заперечувало надання таких повноважень прокуратурі та суду. Воно вважало, що право накладення дисциплінарних стягнень та віддання до суду чинів поліції повинно належати начальству винних осіб. При обговоренні проекту в Державній раді було вирішено, що СКС повинен узгоджуватись з «існуючим в наших законах корінним правилом» про те, що накладення дисциплінарних стягнень на посадових осіб, віддання їх до суду залежать від начальства, яке призначає цих осіб на посади [Судебные уставы с изложением материалов ..., ч. II, с. 27].

Ухвалена редакція ст. 485 СКС дала таке вирішення питання: «Поліцейські чини, волосні та сільські начальники, за упушення та безладдя при провадженні дізнань притягуються до відповідальності прокурором, під наглядом якого провадилось слідство. Залежно від важливості упушень, прокурор або тільки застерігає невинуватих осіб, або пропонує їх дії на розгляд суду». Згідно ст.ст. 486 – 488 СКС суд може або повідомити безпосереднє начальство винної особи про накладення на неї догани, або (у випадку «важливих зловживань») надає прокурору право зробити подання начальству винного про притягнення його до законної відповідальності. При цьому начальство може не погодитись з пропозицією прокурора. В такому випадку незгода вирішується в залежності від службового рангу чиновника або губернським правлінням, або першим департаментом Сенату (ст. ст. 1092 – 1094 СКС).

Вилучення з компетенції поліції слідчих функцій повинно було значно покращити як роботу поліцейських органів, так і провадження попереднього розслідування. Однак, як підкреслював відомий російський юрист І. Т. Тарасов, «нові засади, які визначали співвідношення між поліцією та слідством, не було витримано у всій послідовності і в наступних узаконеннях воно робило не поступовий, а якби зворотній рух, що поставило все слідство в таке становище, яке не може бути визнаним нормальним» [Тарасов, с. 157]. Необхідно зазначити, що згідно статистичним даним у 1873 р. понад 70% всіх справ були припинені у зв'язку з відсутністю обвинувачених або доказів їх винуватості [Устав уголовного судопроизводства, с. 293].

Аналізуючи відділення дізнання від слідства, І. Т. Тарасов вказував на такі причини незадовільного становища попереднього розслідування: по-перше, нечіткість у визначенні Статутом кримінального судочинства порядку провадження поліцією дізнання та слідчих дій, що вносило неясність в роботу як поліції, так і судових слідчих; по-друге, у фігурі судового слідчого були змішані поліцейські та судові функції; по-третє, відсутність організованого поліцейського розшуку, внаслідок чого розшукові заходи здійснювались судовими слідчими, що не було властивим для їх компетенції; по-четверте, велике коло осіб, яким закон надавав право провадження дізнання [Тарасов, с. 158].

Література

1. Гисси С. А., Соколовский Д. А. Дознание, его цели и способы производства: В 2 ч. — Казань, 1879. — Ч. I. — 197 с.
2. Макалинский В. В. Практическое руководство для судебных следователей: В 2 ч. — СПб, 1879. — Ч. I. — 146 с.

3. Полное собрание сочинений законов Российской империи. — Собр. 2. — т. XXXV, отд. 1, №35890.
4. Полное собрание сочинений законов Российской империи. — Собр. 2. — т. XXV, отд. 1, №35891, №35892.
5. Судебные уставы с изложением материалов на коих они основаны. — СПб., 1867. — Ч. II. — 354 с.
6. Тарасов И. Т. Лекции по полицейскому (административно-му праву): В 2-х т. — М., 1908. — Т. I. — 251 с.
7. Устав уголовного судопроизводства с постатейными материалами. — СПб. 1913. — 287 с.
8. Устав уголовного судопроизводства // Российское законодательство X. — XX веков. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т.8. — С. 120 — 384.
9. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. — Санкт-Петербург, 1996. — Т. 1. — 552 с.
10. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. — Санкт-Петербург, 1996. — Т. 2 — 606 с.
11. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права. — СПб., 1995. — 846 с.

А. Р. Никифоренко
(Донецкий держуніверситет)

КРИСТАЛІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ АДМІНІСТРУВАННЯ В КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ БІЛЬШОВИКІВ ЗА ВЛАДУ В УКРАЇНІ У 1917 р.

Спромігшись вибороти державність, що стало однією з найважливіших геополітичних подій ХХ ст., Україна прагне до розбудови політично стабільного, економічно ефективного та соціально комфортного змодернізованого демократичного суспільства. Попри всі негаразди перехідного періоду політична ситуація нині є відносно стабільною, певним чином нагадуючи ту, що склалася в Україні літом — восени 1917 р. Як і тоді, всупереч існуванню гострих конфліктів, учасники політичного життя виявляють схильність до компромісів. Головна ж загроза громадянському суспільству виходить з зовні. Динаміка подій у сучасній Росії викликає тривогу повторення більшовицького сценарію кінця 1917 р., за яким в Україні при «братній допомозі» з Півночі було встановлено маріонетковий уряд і запроваджено комуністичний режим. Навряд чи зараз справа дійде до відкритого збройного